

ІНСТИТУТ БОТАНІКИ ІМ. М.Г. ХОЛОДНОГО
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Юглічек Лілія Степанівна

УДК УДК 581.527 (477.43)

РОСЛИННІСТЬ СХІДНОЇ ЧАСТИНИ МАЛОГО ПОЛІССЯ

03.00.05 - ботаніка

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата біологічних наук

Київ - 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України

Науковий керівник - доктор біологічних наук, професор
Андрієнко-Малюк Тетяна Леонідівна,
Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАНУ,
завідуюча міжвідомчою комплексною лабораторією
наукових основ заповідної справи
НАН України та Мінекоресурсів України.

Офіційні опоненти - доктор біологічних наук, професор
Григора Іван Михайлович,
Національний аграрний університет,
професор кафедри ботаніки.

кандидат біологічних наук
Шевчик Василь Леонович,
Канівський природний заповідник,
старший науковий співробітник.

Провідна установа: Інститут екології Карпат НАНУ, відділ охорони природних екосистем,
м. Львів.

Захист відбудеться " 6 "жовтня 2003р. о 14⁰⁰ год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26. 211.01 в Інституті ботаніки
ім. М.Г. Холодного НАН України за адресою: 01601, м. Київ,
вул. Терещенківська, 2.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту ботаніки
ім. М.Г. Холодного НАН України (01025, м. Київ, вул. Велика
Житомирська, 28).

Автореферат розісланий " 2 " вересня 2003 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат біологічних наук

Виноградова О.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Для забезпечення збалансованого розвитку природи та суспільства, збереження біологічного різноманіття актуальним є проведення комплексних флористичних, еколого-ценотичних, соціологічних досліджень в маловивчених регіонах України та обґрунтування необхідності охорони типових і унікальних територій. Одним з таких багатих щодо біорізноманіття та маловивчених регіонів України є східна частина Малого Полісся, рослинність якої ми досліджували.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукові дослідження східної частини Малого Полісся пов'язані з тематикою Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, зокрема з держбюджетною темою №310 "Аналіз ландшафтного та фіторізноманіття в національних природних парках України та оптимізація його охорони" (держреєстраційний №0100U000308) та з госпдоговірними темами № 164 та № 172 "Розробка проекту організації території регіонального ландшафтного парку "Мальованка" (Хмельницька область, I та II частини, 2000-2001).

Мета та завдання дослідження. Метою роботи було дослідження рослинного покриву на території східної частини Малого Полісся, виділення раритетної компоненти рослинного світу та побудова репрезентативної природно-заповідної мережі регіону. До конкретних завдань роботи входило: вивчення загальних закономірностей розміщення рослинного покриву регіону, встановлення синтаксономічного складу рослинності, в тому числі рідкісних рослинних угруповань, побудова картосхеми рослинності східної частини Малого Полісся, оцінка соціологічної значущості природно-заповідної мережі регіону, розробка схеми екологічної мережі Малого Полісся, використання отриманих даних для екологічної освіти шкільної молоді.

Наукова новизна одержаних результатів. Вперше отримана сучасна картина рослинного покриву східної частини Малого Полісся, встановлений синтаксономічний склад її рослинності за домінантною класифікацією, для переважаючої в регіоні лісової рослинності - також за флористичною. Уточнена межа між Українським Поліссям та Малим Поліссям в системі геоботанічного районування, вперше побудована схема екологічної мережі Малого Полісся.

Практична цінність дослідження. До державного управління екології та охорони природних ресурсів у Хмельницькій області передані списки рідкісних рослинних угруповань та доповнення до списку рідкісних видів, що потребують охорони на території області, матеріали обґрунтування створення національного парку "Озеро Святе", заказників "Дорогоща", "Праліс", заповідних урочищ "Вільшина", "Півнева гора", розширення території РЛП "Мальованка". Гербарні зразки рідкісних видів вищих судинних рослин передані до Гербарію Інституту ботаніки

ім. М.Г.Холодного НАН України (KW). Матеріали про місцезнаходження рідкісних видів рослин та рідкісних рослинних угруповань будуть використовуватись при веденні "Червоної книги України" та "Зеленої книги України". Одержані наукові матеріали використовуються на курсах підвищення кваліфікації вчителів біології і екології в Хмельницькому обласному інституті післядипломної педагогічної освіти. Розроблені методичні рекомендації та посібники для вчителів біології та екології з питань здійснення екологічної освіти шкільної молоді.

Особистий внесок здобувача. Робота є самостійним дослідженням здобувача. Автором проведено 10 експедицій, виконано 520 геоботанічних описів, зібрано 610 гербарних аркушів вищих судинних і спорових рослин, складено 9 карт і картосхем різного масштабу, закладено 10-кілометровий еколого-ценотичний профіль "Мальованка".

Апробація роботи. Основні положення досліджень розглядались на засіданнях міжвідомчої комплексної лабораторії основ заповідної справи Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України та Міністерства екології та охорони природних ресурсів, доповідались і обговорювались на XI з'їзді Українського ботанічного товариства, V міжнародній конференції "Anthropization and Environment of Rural Settlements Flora and Vegetation" (Ужгород, 2002), всеукраїнських науково-практичних конференціях "Екологічна освіта та виховання учнівської молоді" (Кам'янець-Подільський, 1998р.), "Національні природні парки в екологічній мережі України" (Хмельницький-Славута, 2001), "Садово-паркове мистецтво на межі тисячоліть" (Хмельницький-Самчики, 2001).

Публікації. За матеріалами дисертації опубліковано 11 робіт, з них 5 статей (всі - в фахових виданнях: 4 – в "Українському ботанічному журналі", 1 - в "Наукових записках Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Біологія") та 6 тез.

Обсяг роботи та її структура. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 201 сторінку, з них 131 сторінка основного тексту. Дисертація складається зі вступу, 5 розділів, висновків, списку літератури (208 найменувань, з яких 182 на кирилиці, 26 - на латиниці), 5 додатків, ілюстрована 7 таблицями та 10 рисунками.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Розділ 1. ПРИРОДНІ УМОВИ РЕГІОНУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Найвужча ділянка Малого Полісся (біля м.Острога в районі річки Збитнянки) розділяє його на дві частини – західну та східну. Остання включає північні райони Хмельниччини (Славутський, Ізяславський, Шепетівський, Полонський та м. Нетішин). Оскільки границі території східної частини Малого Полісся в системі геоботанічного районування багато разів змінювалась, ми при дослідженні рослинного покриву взяли за основу її фізико-географічні межі. Найбільш східна межа Малого Полісся проведена фізико-географом К.І.Геренчуком (1968) біля м.Полонного. Ми

досліджували територію (143 тис. га), що знаходиться між меридіанами на заході - 26⁰21' східної довготи (с.Кунев), на сході - 27⁰ 32' східної довготи (м.Полонне), а на півночі і на півдні обмежується паралелями 50⁰ 22' (точка між с.Кривин і м.Нетішин) і 50⁰ 07' північної широти (м.Полонне). В системі фізико-географічного районування (Маринич, Шищенко, 1993) ця територія, належить до двох областей Поліської мішанолісової провінції - Малого Полісся (Смизько-Славутський район) та Житомирського Полісся (Баранівсько-Високопільський район). В системі геоботанічного районування територію відносять до двох округів Поліської підпровінції - Малополіського (Смизько-Острозько-Плужнянського району) та Коростенсько-Житомирського (Шепетівсько-Баранівського району) (Брадiс, Андриєнко, 1977). В розділі наводиться характеристика кліматичних, геолого-геоморфологічних умов, рельєфу, гідрологічної мережі і ґрунтів регіону, що обумовлюють характер його рослинного покриву.

Розділ 2. ЛІТЕРАТУРНИЙ ОГЛЯД

До проведення наших досліджень рослинність східної частини Малого Полісся була вивчена лише фрагментарно (Барбарич, 1937,1953, 1966; Брадіс, 1957; Шеляг-Сосонко, Кузьмичов, 1967). Більшість робіт стосувались Малого Полісся в цілому або його західної частини. Геоботанічні та флористичні дослідження регіону проводились на фоні більш широких питань природного районування України (Шеляг-Сосонко, Куковиця (1971), Брадіс (1961), Брадіс, Андриєнко, 1975). Найбільш повно охарактеризований рослинний покрив 30-кілометрової зони Хмельницької АЕС, у вивченні якого брала участь і автор (Шеляг-Сосонко, Дідух, Плюта, Устименко, Коротченко, Юглічек, 2000, 2001). Залишились невисвітленими в літературі питання про закономірності розміщення, сучасний стан та синтаксономічний склад рослинності східної частини Малого Полісся.

РОЗДІЛ 3. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕНЬ

В основу роботи покладені матеріали польових досліджень, проведених автором протягом 1997-2002 рр. на території східної частини Малого Полісся. Вони включають 520 геоботанічних описів, 610 гербарних зразків вищих судинних і спорових рослин, 8 карт і картосхем різного масштабу, 10-кілометровий еколого-ценотичний профіль "Мальованка". Для полегшення аналізу геоботанічних описів створена їх база даних з використанням комп'ютерної програми VEGPLOTS (Онищенко, 2000). Використовувались загальноприйняті геоботанічні методи. Для розробки карти рослинності та картосхем поширення рідкісних видів флори досліджуваної території використовувались комп'ютерні програми Photoshop, Corel DRAW 9, Microsoft Paint, для здійснення флористичної класифікації рослинності - TWINSPAN (Hill, 1979). В основу розробки екологічної мережі Малого Полісся покладені принципи створення екологічних мереж у країнах

Центральної Європи (Bennet, 1992, 1998; Hoskins, Karpovicz and other, 1996;; Lammers, Zadelhoff, 1996; Nowicki, 1996).

Розділ 4. РОСЛИННІСТЬ СХІДНОЇ ЧАСТИНИ МАЛОГО ПОЛІССЯ

4.1. Загальний розподіл рослинності по території регіону. В східній частині Малого Полісся переважає лісова рослинність (56,9% від загальної площі регіону), луками зайнято 12,4% території, болотами (в тому числі осушеними) – 3%, водною та прибережно-водною рослинністю – 1%, синантропною - 26,7%. Розміщення рослинних угруповань по території досліджень показане на "Карті рослинності східної частини Малого Полісся" (Рис. 4.1).

Умовні позначення: 1 - соснові та березово-соснові ліси зеленомохові в комплексі з конвалієво-зеленомоховими та їх похідними злаковими; 2 - соснові ліси чорницево-зеленомохові; 3 - дубово-соснові ліси чорницево-зеленомохові та трясуноквидноосокові в комплексі з дубово-грабово-сосновими лісами зірочниковими; грабово-сосновими лісами кислицевими; 4 - дубові, сосново-дубові, грабово-дубові ліси трясуноквидноосокові; 5 - дубові ліси ліщиново-орляково-конвалієві в комплексі з ліщиново-зірочниковими та грабово-сосново-дубовими лісами квасеницевими; грабово-дубовими лісами зеленчуковими; 6 - дубові та грабово-дубові ліси волосистоосокові; 7 - вільхові евтрофні ліси в комплексі з вільховими болотами; 8 - справжні луки; 9 - рослинність заплав з переважанням торф'янистих та болотистих лук в комплексі з чагарниками; 10 - болота евтрофні; 11 - болота мезо- та оліготрофні; 12 - водні і прибережно-водні угруповання; 13 - агрофітоценози; 14 - населенні пункти (урбофітоценози); 15 - природні ялинники; 16 - карбонатні болота; 17- східна межа Малого Полісся.

В лісах найчастіше трапляються ценози *Querceto-Pinetum myrtilloso-hylocomiosum*, *Q.-P. myrtillosum*, *Pinetum myrtilloso-hylocomiosum*, *P. myrtillosum*. З заходу на схід зменшуються площі соснових та дубово-соснових лісів і зростають площі сосново-дубових, грабово-дубових та дубових. В Ізяславському держлісгоспі площі соснових та дубово-соснових лісів складають 59,2%, а сосново-дубових, грабово-дубових та дубових - 22,2 % від вкритої лісом площі (такий високий відсоток дубових та дубово-грабових лісів пояснюється значною кількістю лесових островів в районі Плужного), в Славутському – відповідно 58,9% і 18,6%, в Шепетівському - 41,5% і 28,24 %. В північній частині регіону більше соснових лісів. Біля м.Шепетівки рослинний покрив відзначається значною мозаїчністю, строкатістю та більш неморальним характером. В Мальованському та західній частині Полонського лісництва Шепетівського держлісгоспу в рослинному покриві зростає відсоток соснових лісів. Далі на схід характер лісів змінюється, посилюється участь дуба, зростають площі мішаних та широколистяних лісів, частіше трапляються ліси з переважанням асоціації *Quercetum franguloso-caricosum (brisoiditis)*, *Pineto-Quercetum coryloso-caricosum (brisoiditis)*. В Романівському, Хмельівському, Полонському,

Понінківському лісництвях Шепетівського держлісгоспу характер лісів вже нагадує Житомирське Полісся в його південній частині. Переважають торф'янисті та болотисті луки. Болота дуже різноманітні - від угруповань початкових стадій заболочування до оліготрофних боліт. Розташовані переважно в долинах малих річок. На вододілах багато боліт-блюдець.

4.2. Домінантна класифікація рослинності. В основу домінантної класифікації покладені підходи, розроблені Д.Я. Афанасьєвим, Г.І. Біликом, Є.М. Брадїс, Ф.О. Гринем (1956). Використовувались класифікаційні схеми дубових лісів (Шеляг-Сосонко, 1974), лісової рослинності (Попович, 2000), водної рослинності (Дубина, 1986). Рослинність східної частини Малого Полісся представлена 49 формаціями, які складають 13 класів формацій і належать до 5 типів.

4.2. Характеристика синтаксонів, виділених за домінантною класифікацією. Охарактеризовані всі типи рослинності на рівні класів, формацій, лісова рослинність - субформацій, груп асоціацій та асоціацій з описом структури ценозів, їх флористичного складу та наведенням екологічних умов зростання.

4.3. Флористична класифікація лісової рослинності. Класифікаційна схема лісової рослинності східної частини Малого Полісся на флористичній основі розроблена разом з В.А. Онищенко (2003). Використана методика класифікації рослинності методом Браун-Бланке (Міркін, Наумова, Соломеш, 2001). Назви асоціацій даються відповідно до "Синтаксономії рослинності України" (Соломаха, 1996), синтаксонів рангу союзу і вищих наводяться згідно з додатком "Продромус и диагностические виды высших единиц растительности территории бывшего СССР" (Міркін, Наумова, 1998)

За флористичною класифікацією лісова рослинність східної частини Малого Полісся належить до 4 класів, 5 порядків, 6 союзів, 9 асоціацій:

1. Клас *QUERCO-FAGETEA* Br.-Bl. et Vlieg. 1937.

Порядок *FAGETALIA SYLVATICAE* Pavlowski 1928.

Союз *Carpinion betuli* Issler 1931.

Ас. *Tilio-Carpinetum* Tracz. 1962.

Субас. *Tillio-Carpinetum calamagrostidetosum* Tracz. 1962.

Tillio-Carpinetum corydaletosum Tracz. 1962.

Tillio-Carpinetum stachyetosum Tracz. 1962.

Tillio-Carpinetum typicum Tracz. 1962.

Союз *Alnion incanae* Pawl.in Pawl. et Wallisch 1928 (*Alno-Ulmion* Br.-Bl. et R. Tx.ex Tekon 1948).

Ас. *Fraxino-Alnetum* W. Mat.1952.

Порядок *QUERCETALIA PUBESCENTI-PETRAEAE* Klika 1933 corr. Moravec in Beg. et Treurill 1984

Союз *Quercion pubescenti-petraeae* Br.-Bl. 1932 em Rivas-Martinez 1972.

Ас. *Potentilo albae-Quercetum* Libb.1933.

2. Клас **VACCINIO-PICEETEA** Br.-Bl. 1939.

Порядок *CLADONIO-VACCINIETALIA* Kiell.-Lund 1967.

Союз *Dicrano-Pinion* Libb.1933.

Ас. *Peucedano-Pinetum* W.Mat. (1962) 1973.

Molinio-Pinetum W.Mat. et J. Mat.1973.

Quercu-Pinetum J.Mat. 1982.

Субас. *Quercu-Pinetum typicum* J.Mat. 1982.

Quercu-Pinetum coryletosum J.Mat. 1982.

Quercu-Pinetum molinietosum J.Mat. 1982.

Ас. *Vaccinio uliginosi-Pinetum* Kleist 1929.

3. Клас **OXYCOCCO- SPHAGNETEA** Br.-Bl. et R. Tx.1943.

Порядок *SPHAGNETALIA MAGELLANICI* (Pawl.1928) Moore (1964) 1968.

Союз *Sphagnion magellanicum* Kastner et Flossner 1933 em. Dierss.1975.

Ас. *Ledo-Sphagnetum magellanicum* Sucopp 1959 em. Neuhausl 1969.

4. Клас **ALNETEA GLUTINOSAE** Br.-Bl. et R. Tx. 1943.

Порядок *ALNETALIA GLUTINOSAE* R. Tx. 1937.

Союз *Alnion glutinosae* (Malc. 1929) Meijer Drees 1936.

Ас. *Ribeso nigri-Alnetum* Sol.-Gorn. (1975) 1987.

4.5. Характеристика синтаксонів лісової рослинності, виділених за флористичною класифікацією. Синтаксони виділені в традиційному обсязі, який сформувався в роботах переважно польських вчених (W.Matuszkiewicz, J.Matuszkiewicz, 1981, 1996; Trachyc, 1962). Охарактеризовані всі класи, порядки, союзи, асоціації і субасоціації лісової рослинності. Склад флористичних синтаксонів лісової рослинності, співвідношення їх площ в східній частині Малого Полісся близькі до складу синтаксонів і співвідношення їх площ на Західному, Центральному та Київському Поліссі. Найпоширенішими є ценози асоціації *Querceto-Pinetum typicum* класу *Vaccinio-Piceeta*. Дубово-грабові ліси представлені ценозами класу *Quercu-Fagetea*, в основному асоціацією *Tilio-Carpinetum*, яка знаходиться тут на південно-східній межі ареалу.

4.6. Специфічність рослинності східної частині Малого Полісся в порівнянні з прилеглими територіями. Уточнення східної межі Малого Полісся.

Специфічність рослинного покриву східної частини Малого Полісся полягає в тому, що він поєднує в собі риси рослинності як західної частини Малого Полісся, так і Центрального Полісся. Як і для західної частини Малого Полісся характерна значна участь центральноєвропейських видів та центральноєвропейських угруповань. Проте в регіоні не відмічені види *Fagus sylvatica* L.,

Geranium phaeum L., *Scopolia carniolica* Jacq., *Lunaria rediviva* L., *Pinguicula vulgaris* L., *Swertia perennis* L., угруповання *Querceta petraea*, *Schoeneto (ferruginei)-hypneta*, *Cladieta marisci*, які зростають на прилеглий території західної частини. Як і південь Центрального Полісся, регіон характеризується незначною заболоченістю (3 %). За типом болота досить різноманітні, головним чином евтрофні, здебільшого осокові, трапляються осоково-гіпнові, очеретяно-осокові, багато боліт-блюдець.

Територія Славутського, Ізяславського держлісгоспів та Кам'янківського, Климентовицького та Мальованського лісництв Шепетівського держлісгоспу подібна до Малого Полісся переважанням в рослинному покриві дубово-соснових та соснових лісів, часто багатоярусних; значною участю центральноєвропейських видів; поширенням в соснових лісах неморальних видів та видів, характерних для Карпат, наявністю залишків природних ялиників, карбонатних боліт (в західній частині), переважанням торф'янистих та болотистих лук. Територія Романівського, Полонського, Хмельівського та Понінківського л-в Шепетівського держлісгоспу нагадує за природними умовами та характером рослинного покриву південно-західну частину Житомирського Полісся майже повною відсутністю водно-льодовикових морен, елювію вапняку, більш багатим характером ґрунтів, незначною заболоченістю, переважанням дубових (ас. *Quercetum coryloso-caricosum (brisoiditis)*) і дубово-соснових (ас. *Querceto-Pinetum coryloso-carycosum (brisoiditis)*, *Querceto-Pinetum pteridiosum*) лісів, значними площами дубово-грабових лісів, більшою участю *Betula pendula*. Встановлена нами східна межа Малополіського округу в системі геоботанічного районування проходить між Шепетівкою та Полонним по лінії Миньківці - Червоний Цвіт - Судимонт – Поляни і наближається до східної межі Малого Полісся в системі фізико-географічного районування. В розділі розглянуто, як вона корелює з межами фізико-географічних чинників, відмічена специфіка геоботанічних меж, оскільки рослинність, на відміну від інших природних факторів, характеризується більшою рухливістю, екологічною гнучкістю, динамічністю (Исаченко, 1978).

Розділ 5. СОЗОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ РОСЛИННОГО СВІТУ СХІДНОЇ ЧАСТИНИ МАЛОГО ПОЛІССЯ

5.1. Рідкісні види флори регіону. З 760 видів рослин, виявлених в східній частині Малого Полісся, 115 (12,5 %) є рідкісними. За созологічним статусом серед них виділені три групи: 1) види, що охороняються на міжнародному рівні - *Carlina cirsoides* Klok, *Pulsatilla latifolia* Rupr.; 2) види, занесені до "Червоної книги України" - їх 27, найбільш рідкісними в регіоні з них є *Carex bohémica* Schreb., *Carex vixbaumii* Wachlenb., *Daphne cneorum* L., *Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et Mert., *Salix myrtilloides* L.); 3) види, що занесені до "Списку рідкісних рослин Хмельницької області", їх 66. За результатами досліджень до цього списку запропоновано ще 17

видів, серед них - *Moneses uniflora* (L.) A. Gray, *Primula vulgaris* Huds, *Luzula sylvatica* (Huds) Gaudin, *Dentaria glandulosa* Waldst.et Kit. Слід розглянути питання про внесення видів *Salix lapponum* L., *Carex hartmanii* Cajand, *Equisetum variegatum* Schleich ex Web. et Mohr. до "Червоної книги України", оскільки їх місцезнаходження на Україні є поодинокими. За мотивами охорони рідкісні види можна поділити на такі групи: 1) релікти (третинні - *Daphne sneorum* L., *Scheuchzeria palustris* L., *Melittis sarmatica* L., *Hedera helix* L., *Allium ursinum* L.; гляціальні - *Salix myrtilloides* L., *Salix lapponum* L., *Huperzia selago*, *Drosera intermedia* Hayne); 2) ендеміки та субендеміки (карпатські - *Symphytum cordatum* Waldst.Et Kit.ex Willd., *Primula elatior* (L.) Hill), зрідка трапляються ендемік Полісся - *Dianthus pseudosquarrosus* (Novak) Klok та волино-подільсько-придністровський палеоендемік *Carlina cirsioides* Klok.; 3) погранично-ареальні види; велику групу складають центральноєвропейські, які знаходяться тут на східній межі свого ареалу; бореальні види, властиві Українському Поліссю, знаходяться на південній межі.

5.2. Рідкісні рослинні угруповання регіону. В східній частині Малого Полісся ми виділили 25 рідкісних синтаксонів, що потребують охорони як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях. Вони поділяються на дві групи: 1) угруповання, занесені до Зеленої книги України, їх 12 - асоціації *Quercetum (roboris) coryloso-caricosum (brizoidis)* і *Q. (roboris) franguloso-caricosum (brizoidis)* (33), *Mixeto-Quercetum alliosum (ursini)* (39), *Pineto-Querceta rhododendrosa (lutei)* (62), *Carpineto-Quercetum hederosum (helixi)* (35), *C.-Q. caricosum (pilosae)* та *C.-Q. aegopodiosum* (36); *Tillieto(cordatae)-Querceta coryloso-caricosum(pilosae)*, *T.-Q. coryloso-aegopodiosum*(37), група асоціацій *Pineta hylocomiosa* та *P. myrtillosa* (6), формації *Cariceta davallianae* (107), *Numphareta luteae* (121), *Numphaeeta candidae* (120), *Sparganieta minimi* (122), субформація *Piceeto-Betuleto-Pineta* (9);

2) угруповання, рідкісні для регіону досліджень, їх 13- асоціації *Pinetum cladinosum*, *P. convallarioso-hylocomiosum*, *P. callunoso-hylocomiosum*, *Polygoneta (amphybii) utriculariosa (minoris)*; групи асоціацій *Pineta lycopodiosa (annotini)*, *P. franguloso-lycopodiosa (annotini)*, *Betuleto-Pineta lycopodiosa (annotini)*, *Querceto-Pineta franguloso-lycopodiosa (annotini)*; *Q.-P. vincosa* і *Querceto-Carpineto-Pineta vincosa*; *Betuleto-Pineta oxycoccoso (palustri)-caricoso (lasiocarpa)-sphagnosa* та *P.-B.-calamagrostidoso (canescentis)-menyanthemoso-sphagnosa*; *Callaeto (palustris)-sphagnosa*; формації *Phalaroideta arundinaceae*, *Helictotrichoeta praustum*, *Holceta mollisi*, *Pineto-Spagneta olligotrophica*.

5.3. Система природно-заповідних територій регіону та питання її оптимізації.

Природно-заповідна мережа включає 58 об'єктів загальною площею 18322,61 га (12,3 % від площі регіону): РЛП "Мальованка" (15660,3 га), 25 заказників (2292 га), з них 6 заказників входять до складу РЛП "Мальованка"; 24 пам'ятки природи (172,11 га), три з них знаходяться на території РЛП "Мальованка"; 4 парки садово-паркового мистецтва (91 га); 4 заповідних урочища (206,8 га).

З участю автора створено 6 нових природно-заповідних об'єктів - РЛП "Мальованка", заказники "Праліс", "Дорогоща", "Хутірський", пам'ятка природи "Три дуби", заповідне урочище "Вільшина". З метою охорони виявлених унікальних фітоценозів та місцезростань рідкісних та малопоширених видів планується розширення території РЛП "Мальованка" та створення на території Ізяславського, Славутського р-нів та м. Нетішин національного природного парку "Озеро Святе".

5.4. Екологічна мережа Малого Полісся. Пропонується схема екологічної мережі Малого Полісся (Рис. 5.4).

Рис. 5.1 Схема екомережі Малого Полісся

Умовні позначення: 1- заказник державного значення; 2- заказник місцевого значення; 3- пам'ятка природи державного значення; 4- пам'ятка природи місцевого значення; 5- регіональний ландшафтний парк; 6- дендропарк державного значення; 7- дендропарк місцевого значення; 8- заповідне урочище місцевого значення; 9- ботанічний сад державного значення; 10- ботанічний сад місцевого значення; 11- державний кордон; 12- екологічний коридор; 13- природне ядро; 14- проєктовані природно-заповідні території.

При її розробці використано досвід побудови таких мереж в Європі та Україні. До складу мережі входять три екологічних ядра різного рівня: Мальованське, Острозьке та Стирське. Природний центр найбільшого Мальованського ядра складає регіональний ландшафтний парк "Мальованка", розташований в Шепетівському та Полонському р-нах. До складу цього природного центру увійде і територія проєктованого національного природного парку "Озеро Святе". Загальна площа природного центру складатиме 30660га. Острозьке екологічне ядро знаходиться на території реліктової Острозької прохідної долини. Природний його центр складають природно-заповідні території (8558,5га), зокрема - Дермансько-Мостівський регіональний ландшафтний парк, заказники Бушанський, "Урочище "Бір", Збитенський гідрологічний та Збитенський орнітологічний.

Стирське екологічне ядро має значно менший (268,4 га) природний центр, утворений заказниками державного значення – Лопатинським, Лешнівським - та природно-заповідними територіями місцевого значення. Це екологічне ядро включає ряд територій, перспективних для охорони, і потребує розвитку.

Пропонується виділити один регіональний коридор широтного спрямування - Малополіський та три регіональних коридори меридіального спрямування - Західнобузький, Стирський, Іквоський. Широтний Малополіський коридор можна розглядати як частину проєктованого Галицько-Слобожанського коридора національної екомережі ("Розбудова

екомережі України" під ред. Шеляга-Сосонко, 1999). Він зв'язує природні ядра екомережі Малого Полісся з ядрами гірських систем Карпат на заході та природними ядрами Житомирського Полісся на сході.

5.5. Використання результатів досліджень для здійснення екологічної освіти шкільної молоді. Результати дослідження використовуються для створення системи екологічної освіти шкільної молоді на Хмельниччині.

ВИСНОВКИ

1. У рослинному покриві східної частини Малого Полісся переважає лісова рослинність (56,9% від загальної площі території), луками зайнято 12,4% території, болотами (в тому числі осушеними) – 3%, водною та прибережно-водною рослинністю – 1%, синантропною - 26,7%.
2. В розподілі рослинності по території дослідження спостерігається зменшення з заходу на схід площ соснових та дубово-соснових лісів і зростання площ сосново-дубових, грабово-дубових та дубових. В північній частині регіону більше соснових лісів. Біля м. Шепетівки рослинний покрив відзначається значною мозаїчністю, строкатістю, ліси мають більш неморальний характер.
3. За домінантною класифікацією виділено 5 типів рослинності, 13 класів формацій, 49 формацій. Лісова рослинність представлена 4 формаціями, 8 субформаціями, 24 групами асоціацій, 41 асоціацією. Переважаючими в регіоні є дубово-соснові ліси. За флористичною класифікацією лісова рослинність нараховує 4 класи, 5 порядків, 6 союзів, 10 асоціацій.
4. Рослинність регіону відзначається ценотичною різноманітністю та специфічністю. Вона поєднує в собі риси рослинності як західної частини Малого Полісся, так і Центрального Полісся. Це зумовлено фізико-географічними умовами та екотонним положенням території.
5. Вивчення рослинності східної частини Малого Полісся дозволяє уточнити східну межу Малополюського округу в системі геоботанічного районування і провести її між Шепетівкою та Полонним по лінії Миньківці-Червоний Цвіт-Судимонт-Поляни, тобто геоботанічна межа наближається до фізико-географічної.
6. Із 760 видів рослин, виявлених в регіоні досліджень, 115 (12,5%) є рідкісними. З них 2 види охороняються на міжнародному рівні, 28 - занесені до "Червоної книги України", 66 – "Списку рідкісних рослин Хмельницької області". За результатами дослідження для внесення до останнього списку запропоновано ще 17 видів. Три види *Salix lapponum*, *Carex hartmanii*, *Equisetum variegatum* Schleich. пропонується занести до "Червоної книги України".
7. На досліджуваній території виявлено 25 рідкісних угруповань, 12 з них занесені до "Зеленої книги України", 13 є регіонально рідкісними.
8. Природно-заповідна мережа східної частини Малого Полісся включає 58 об'єктів, площа яких

складає 18322,61 га або 12,3% від площі регіону. 6 об'єктів створені з участю автора. Ця мережа на сучасному етапі недостатньо забезпечує охорону біорізноманіття і потребує оптимізації. Запропоновано розширення території РЛП "Мальованка" та створення національного природного парку "Озеро Святе".

9. Обґрунтована і розроблена екологічна мережа Малого Полісся. До її складу входять три екологічних ядра (Мальованське, Острозьке, Стирське), три регіональних коридори меридіального спрямування (Західнобузький, Стирський, Іквоський) та один регіональний коридор широтного спрямування - Малополіський. Останній розглядається як частина проєктованого Галицько-Слобожанського коридора Національної екомережі.
10. Результати дослідження рослинності східної частини Малого Полісся використовуються для здійснення екологічної освіти вчителів та учнів.

ПУБЛІКАЦІЇ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. *Юглічек Л.С.* Нові місцезнаходження рідкісних гігрофітних видів у східній частині Малого Полісся // Укр. ботан. журн, 2001.- Т.58.- № 1. - С. 40-47.
2. *Юглічек Л.С.* Нарис рослинності східної частини Малого Полісся // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Біологія, 2002. - № 2 (17). - С.30-36.
3. *Юглічек Л.С.* Центральноевропейські види східної частини Малого Полісся // Укр. ботан. журн, 2003.- Т. 60.- № 1. - С. 41-47.
4. *Юглічек Л.С., Орлов О.О.* Поширення *Primula vulgaris Huds. (Primulaceae Vent.)* на рівнинній частині України та її еколого-ценотичні особливості // Укр. ботан. журн., 2001. - Т.58. - № 2. - С. 173-178.
5. *Шеляг-Сосонко Ю.Р., Дідух Я.П., Устименко П.М., Коротченко І.А., Юглічек Л.С.* Лісова рослинність 30-кілометрової зони Хмельницької АЕС // Укр. ботан. журн., 2000. - Т. 57. - № 3. - С. 250-256.
6. *Юглічек Л.С.* Екологічне виховання учнів на базі регіонального ландшафтного парку "Мальованка" // Екологічна освіта та виховання учнівської молоді: Мат-ли науково-практ. конф. - Кам'янець-Подільський, 1998. - С. 90-91.
7. *Юглічек Л.С.* Рослинність гідрологічного заказника "Теребіжі" // Національні природні парки в екологічній мережі України: Мат-ли Всеукраїнської науково-практ. конф. - Хмельницький-Славута, 2001. - С. 21-23.
8. *Юглічек Л.С.* Флористичні особливості східної частини Малого Полісся // Мат-ли XI

- з'їзду Українського ботанічного товариства. - Харків, 2001. - С. 448-449.
9. *Юглічек Л.С.* Лісова рослинність регіонального ландшафтного парку "Мальованка" // Мат-ли Всеукраїнської науково-практичної конференції "Садово-паркове мистецтво на межі тисячоліть". - Хмельницький–Самчики, 2001. - С.26-29.
 10. *Білик Р.Г., Юглічек Л.С.* Екологічне виховання учнів на базі територій та об'єктів природно-заповідного фонду Хмельницької області (проект "Екологія та освіта") // Екологічна освіта та виховання учнівської молоді: Мат-ли науково-практ. конф. - Кам'янець-Подільський, 1998. - С. 90-91.
 11. *Gubar L., Yuglichek L.* Rare species of the urban flora of Netishyn // Anthropization and environment of rural settlements. Flora and vegetation: V International conference. Uzhgorod & Kostryno. - Kyiv: Phytosociocentre, 2002. - P.26-27.

Юглічек Л.С. Рослинність східної частини Малого Полісся. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата біологічних наук за спеціальністю 03.00.05 - ботаніка. - Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, Київ, 2003.

Дисертація присвячена дослідженню рослинності східної частини Малого Полісся. Визначено загальні закономірності її розміщення, розроблена карта рослинності, встановлений її синтаксономічний склад за домінантною класифікацією, для лісової - і за флористичною. На основі аналізу характеру рослинності уточнено східну межу Малого Полісся. Проведено созологічну оцінку території досліджень на основі представленості рідкісних видів та рослинних угруповань, досліджено ценотичну репрезентативність, созологічну значимість сучасної мережі природно-заповідних територій. Розроблено екологічну мережу Малого Полісся.

Ключові слова: східна частина Малого Полісся, рослинність, класифікація рослинності, геоботанічне районування, природно-заповідні території, екологічна мережа.

Yuglichek L.S. Vegetation of the eastern part of Male Polissia. - Manuscript.

Ph. D. thesis. Speciality 03.00.05 - Botany. - M.G. Kholodny Institute of Botany of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2003.

The dissertation is devoted to vegetation of the eastern part of Male Polissia. The regularities of its location are determined, the map of vegetation is worked out. Syntaxonomical composition of plant communities of this region is determined. Dominant classification of vegetation and floristic classification of forest plant communities are presented. The eastern bound of Male Polissia in the system of geobotanical districts is precisely defined on the basis of vegetation analysis. Sozological estimation of the eastern part of Male Polissia on the basis of presence rare species and plant communities presentation was made. Cenotaxonomic representation and sozological importance of the modern network of protected areas of the region are investigated. The ecological network of the Male Polissia is elaborated.

Key words: eastern part of Male Polissia, vegetation, classification of vegetation geobotanical districts, protected areas, ecological network.

Югличек Л.С. Растительность восточной части Малого Полесья. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата биологических наук по специальности 03.00.05 - ботаника. - Институт ботаники им. Н.Г. Холодного НАН Украины, Киев, 2003.

Диссертация посвящена исследованию растительности восточной части Малого Полесья. В растительном покрове преобладает лесная растительность (56,9% от общей площади территории), лугами занято 12,4% территории, болотами - 3%, водной и прибрежно-водной растительностью - 1%, синантропной - 26,7%. Определены общие закономерности распространения растительности, разработана геоботаническая карта. Установлен синтаксономический состав растительного покрова. По доминантной классификации выделено 5 типов растительности, 13 классов формаций, 49 формаций. Лесная растительность представлена 4 формациями, 8 субформациями, 24 группами ассоциаций, 41 ассоциацией. Преобладают дубово-сосновые и сосновые леса. Наиболее часто встречаются ценозы *Querceto-Pinetum myrtilloso-hylocomiosum*, *Querceto-Pinetum myrtillosum*, *Pinetum myrtilloso-hylocomiosum*, *Pinetum myrtillosum*. По флористической классификации лесная растительность насчитывает 4 класса, 5 порядков, 6 союзов, 9 ассоциаций. Состав флористических синтаксонов лесной растительности, соотношение их площадей в восточной части Малого Полесья близки к таковым в Западном, Центральном и Киевском Полесье. В регионе преобладают торфянистые и болотистые луга, эвтрофные болота (преимущественно осоковые, осоково-гипновые, тростниково-осоковые).

Ценотическое разнообразие и специфичность растительности обусловлены физико-географическими условиями и экотонным положением территории. Растительному покрову свойственны как черты растительности восточной части Малого Полесья, так и Житомирского Полесья. Уточнена граница между Украинским Полесьем и Малым Полесьем в системе геоботанического районирования. Она проходит между городами Шепетовка и Полонное по линии Миньковцы - Червоный Цвет - Судимонт – Поляны и почти совпадает с границей Малого Полесья в системе физико-географического районирования.

Проведена созологическая оценка растительности восточной части Малого Полесья на основе представленности на ее территории редких видов и редких растительных сообществ. Выявлено 115 редких видов (12,5%), 25 редких ценозов, 12 из которых занесены в "Зеленую книгу Украины". По результатам исследования предлагается внести три вида - *Salix lapponum L.*, *Carex hartmanii Cajand*, *Equisetum variegatum Schleich ex Web. et Mohr.* в "Красную книгу Украины", поскольку их местонахождения в Украине одиночны. Исследована ценотическая

репрезентативность, созологическая значимость современной сети природно-заповедных территорий (12,3% территории региона исследований). С целью ее оптимизации предлагается создать национальный парк "Озеро Святое", расширить территорию регионального ландшафтного парка "Малеванка". Разработана схема экологической сети Малого Полесья. Она состоит из трех природных ядер: Малеванского, Острожского, Стырского, и 4 коридоров: регионального коридора широтной направленности - Малополесского, который рассматривается как часть Галицко-Слобожанского коридора национальной экологической сети, и 3 региональных коридоров меридиальной направленности (Западнобужского, Стырского, Иквского).

Результаты исследования растительности восточной части Малого Полесья используются для организации системы экологического образования учеников и учителей Хмельниччины.

Ключевые слова: восточная часть Малого Полесья, растительность, классификация растительности, геоботаническое районирование, природно-заповедные территории, экологическая сеть.